

Könyvszemle

Olvasónapló

Az ELTE Russzisztikai Központjának kiadványa ez a könyv. A szerkesztő, Krausz Tamás, a kelet-európai tanszék vezetője arra utal, hogy a korszakot nem helyes szélsőséges álláspontokról megítélni. A tanulmányok magyar és külföldi szerzői valamiféle méltányos álláspontot igyekeztek érvényesíteni.

A könyv nagyjából első felét teszik ki a tanulmányok. Bartha Eszter PhD-hallgató a kérdés historiográfiáján belül négy áramlatot különböztet meg, ezek mintegy időrendben is követik egymást. A modernizációs irányzat úgy látja, hogy a szovjet korszak kísérlet volt a Nyugattól való elmaradás behozására. A totalitárius az egészet egy csoportba sorolja a faszizmusokkal. A revizionista sokféle magyarázatra hajlik. Ennek voltaképpen egyik alkategóriája az a felfogás, amely a sztálinizmusban egyfajta civilizációt lát. Roberta T. Manning (Boston College) az 1928-as év első felének az eseményeit mérlegeli: az ellátás válsága miatt a kormányzat erőszakolta a gabona beszolgáltatását, ez ellenállást váltott ki, paraszti lázadások törték ki. A princetoni Stephen Kotkin a bolsevik Magnyitogorszkot mutatja be, a semmiből létrehozott bányászvárost, pozitív és negatív oldalaival együtt. Sheila Fitzpatrick (Chicagói Egyetem) a hatalom viszonyát vizsgálja a családhoz, a nehézségeket, a családot elhagyó férjeket, az elhagyott gyerekeket és a fiatalok bűnözését, a család szorgalmazását (ideológiai elutasítások után), a sokgyermekes anyák támogatását, a dolgozó nő dilemmáját a család és a munka közti elsődlegességben, a besúgók szerepét, az öngyilkosságok kérdését (ezeket illet eltagadni vagy

bagatellizálni). Ismertet a hatósághoz írt segítségkérő leveleket, de néhány viccet is mint kortünetet. Gabor T. Rittersporn (CNRS, Párizs) az eszmények és a valóság feszítő kettősségét elemzi, még az ellenséges hangú dokumentumok esetében is felveti a kérdést: hiteleseknek tekinthetők-e.

A korszakban egyre többen vették észre az eszmék elárulását. J. Arch Getty (Los Angeles, Kalifornia Egyetem) az 1937-es kulákakció kapcsán mutatja be Sztálin és a helyi hatóságok versengését a kivégzettek és táborba zártak számának növelésében, illetve csökkentésében. Az 1936-os alkotmányban megszabott többes jelölés a választott politikai testületekben a párt- és állami apparátus nagy ellenkezését váltotta ki. Lehet, hogy Sztálin egyfajta „ötödik hadoszlop” ellen kívánt így fellépni. A szerkesztő Krausz Tamás zárótanulmánya a sztálini szocializmus eddigi definícióit elemzi azzal, hogy a kérdésről még sokáig kell vitákat folytatni.

A könyv második felében a szerkesztő több tárgyi kategóriába csoportosította a dokumentumokat. Az első azt mutatja be – például újságok olvasói leveleinek közlésével –, hogyan látták az emberek mintegy „alulról” a rendszert. A következő rész Sztálin leveleiből válogat. A Molotovhoz írottak a mindent eldöntő Sztálint mutatják be, Solohovval visszaélések ügyében vált leveleket. Anyjához és kislányához, Szvetlánához írt levelei egy fegyelmetlenül érző embert mutatnak be. Néhány szemelvény a Politikai Bizottság tevékenységéről ad képet. A Sztálin-kultuszszal foglalkozó részlet voltaképpen igen töredékes képet ad a kérdésről. *A háború* című rész pillanatfelvételeket villant fel Moszkva és Kijev helyzetéről. A külpolitikát tárgyaló

részben Majszkij londoni nagykövet 1944-es emlékirataiból közöl részleteket, ezek szerint Magyarország tartós megszállását nem tervezték, viszont a béketárgyalásokon minden kérdésben Magyarország ellen kellett dönten.

A mellékletekben a szokásos bibliográfia, a szerzők és fordítók adatai és a fontosabb szereplők főbb adatai szerepelnek, meg egy névmutató.

A kötet címe a hétköznapiakat igéri, de a sok hivatalos dokumentum közlésével valóban a rendszert is bemutatja. Sok a negatívum, de az őszinte lelkesedés is Sztálin iránt. Egészében véve igen sokszínű kötetről van szó, mely sokféle, akár ellenséges oldalról is bemutatja Sztálint. Az egész rendszer végső értékelésének még nincs itt az ideje, lehetséges, hogy sok útkeresés és kitérő után csupán több évszázad múlva születhet majd valamiféle kiegyensúlyozott végső értékelés. Addig is a hazai felsőfokú történészképzésben, meg egyéb diszciplínákban kitűnően lehet majd hasznosítani a feldolgozások mellett forrásokat is közlő fejezeteket.

(Krausz Tamás szerk.: A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003, 615 p.)

Az MTA Történettudományi Intézetének szervezésében jelent meg *A Wilhelmstrasse és Magyarország* címen egy fontos dokumentumkiadvány, amelynek annak idején Ránki György volt a kezdeményezője és egyik szerkesztője. Ez a hitleri korszak magyar vonatkozású német külügyi dokumentumait tartalmazta. Ránki akadémikus kezdeményezte e munka valamiféle francia változatát is, itt persze az első világháború utáni helyzet, a trianoni békeszerződés és a későbbi magyar-francia kapcsolatok voltak az érdekesek. A sorozatnak, melyet Ádám Magda és Ormos Mária kezdett kidolgozni, most már az 1922-1927-es éveket feldolgozó IV. kötete jelent meg.

Az első három kötet által tárgyalt időszak is mutatja, hogy Trianon volt itt a fő szempont. Az I. kötet ugyanis az 1918 októberétől 1919 augusztusáig terjedő időszakot ölelte fel, a II. 1919 augusztusától 1920 júniusáig (vagyis a béke megkötéséig), a III. pedig az 1920 júliusától 1921 decemberéig eltelt időszakokkal foglalkozik. Az itt ismertetésre kerülő kötet, mint látható, már hosszabb időszakot fog át.

Valamennyi munkára jellemző, hogy érdemben mindig a francia külügyminisztérium iratanyagát válogatták a szerkesztők, ezért is volt a sorozat eredeti munkacíme a *Quai d'Orsay*, mert ez az utcacím a francia külügyminisztériumot jelenti (ahogy a Wilhelmstrasse a németet 1945-ig). A szövegek – a Wilhelmstrasse-kötettől eltérően, amely csak fordításokat tartalmazott – itt eredeti nyelven jelennek meg, a kötet egyéb részei is francia nyelvűek, elsősorban a jegyzetek.

Ez a kötet, mint a cím is mutatja, valóban a Duna-medence egész térségére kiterjed, tehát a Magyarországgal szomszédos országokra, ha úgy tetszik, az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaira is, bár a középpontban itt is Magyarország áll. Ez a munka arra utal, hogy a francia diplomácia erősen érdeklődött a térség iránt, egy ideig voltaképpen a maga befolyási övezetének igyekezett azt megtartani, de az olasz befolyás miatt ez már a húszas években nem volt ilyen egyértelmű.

A forráskiadvány igen magas szakmai szintet képvisel, ezért nemcsak a magyar történészek használhatják elsőrangú forrásanyagként, hanem a térség egyéb országainak 20. századdal foglalkozó történészei is. És minthogy feltehetően a rémségekkel teli 20. század sokáig foglalkoztatja még a történetírókat, sőt, a szélesebb olvasóközönséget is, ezek a kötetek minden további feldolgozás alapforrását jelentik majd. Ezért is kellett szűk terjedelmi lehetőségeink között legalább röviden felhívni a figyelmet a sorozatra.

(Documents d'archives français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918-

1932. Vol. IV. Janvier 1922 – décembre 1927. Ce volume a été réalisé sous la direction de Magda Adám et Mária Ormos, avec la collaboration de Katalin Litván, avec la participation de László Borhi, István Majoros et Cécile Vrain. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002, 632 p.)

Még a második világháború utolsó éveiben indított az egyik magyar kiadó, talán az Athenaeum egy „A ... irodalom kincsestára” sorozatot, amelyben például a francia irodalmat Illyés Gyula szerkesztette. Ennek talán utolsó, már a háború után megjelent kötete volt Trócsányi Zoltán válogatása (*Az orosz irodalom kincsestára*). Éppen időben, mondhatni, az államosítás előtti utolsó pillanatban, de a kötelező orosz nyelvtanulás kezdetén jelent meg, s ebben a vonatkozásban nagyon hasznosnak is mutatkozott. Trócsányi akkor éppen az orosz tanszék vezetője volt a pesti (akkor még Pázmány Péter) egyetemen. De válogatása jóformán percekben belül „polgárinak” számított, őt magát sürgősen nyugdíjazták.

Ehhez a korai és a maga idején nagyon is érdekes kötethez képest fél évszázad múltán adta ki Zöldhelyi Zsuzsa – sokáig ugyan csak az orosz nyelvi és irodalmi tanszék vezetője –, a 19. századi klasszikus orosz irodalom elmélyült kutatója Szöke Katalin segítségével ezt az új és persze mindenképpen bővebb válogatást.

Zöldhelyi Zsuzsa az az irodalomtörténész, akít a pártállam idején sem zavartak a hivatalos előírások és elvárások, azt szerette és népszerűsítette, világnézetétől függetlenül, aki jó író és költő volt. Ebben a válogatásban is ez az elsőrendű szempont. Igaz, a 19. század előtti korok vonatkozásában számításba kellett vennie a felsőfokú oktatás kívánalmait is, tehát nem csak remekművek kerültek be az antológiába. De ahol ezeknek már bővebb volt az orosz irodalom, ott gyakorlatilag ez az egyetlen válogatási szempont.

Nyilván az oktatás nagy hasznát veszi majd ennek az antológiának, talán még a felsőfokú orosz irodalomoktatás is. Csakhogy ezen túlmenően a kötet az általános olvasóra is bizton számíthat. Az egyes szerzők szövege elé írt rövid bevezetők szinte egy rövid orosz irodalomtörténettel is felérnek, valóban teljes képet igyekeznek a kötet adni. Remélhető, hogy sok olvasót majd az orosz irodalom további megismerésére is készítet, hiszen ennek ma már nincs politikai vetülete, most már valóban a nagyon is európai klasszikus irodalmat ismerheti meg a könyvből az olvasó. Hetényi Zsuzsa szerkesztésében azóta megjelent egy további, az 1940 utáni irodalomból válogató antológia, hasonló erényekkel, mint az itt ismertetett kötet. Zöldhelyi Zsuzsa és Szöke Katalin válogatásához még többször visszatér majd az is, aki csak ebből kezdi ismerni az orosz irodalmat, de az is, aki eddig is sokat olvasott. Nagyon jól sikerült munka.

(Az orosz irodalom antológiája a kezdetektől 1940-ig. Szerkesztette és válogatta Zöldhelyi Zsuzsa és Szöke Katalin. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2001, 686 p.)

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya kezdeményezte a *Humanizmus és reformáció* sorozatot, amely már jó ideje nagy tekintélyt vívott ki magának és nem csak az irodalomtörténészek körében. Ebben a sorozatban megjelenni már magas rangot jelent.

A fiatal budapesti oktató, Molnár Antal igen szorgos munkával, sokfelé néző gyűjtéssel érdemelte ki már eleve a sorozatban való megjelenést. Az európai, különösen középkori és korai újkor történet egyik kiapadhatatlan forrásanyagát kutatta fel a Vatikáni Levéltár különböző állagaiban, de járt a raguzai (Dubrovnik), a zágrábi és persze a budapesti Országos Levéltárban is. Összegyűjtött adatai érdemben a hódoltság korabeli Magyarországon túlmenően a Balkán egészére

is fényt vetnek. A régebben, különösen a balkáni országokban, a pártállami időkben igen negatívan értékelt katolikus missziók valójában sok vonatkozásban segítettek az itteni etnikumok fejlődését, identitásuk megőrzését, és a levéltári adatok a korszak egészére vonatkozóan is igen jelentős tényanyagot hoznak felszínre. A nagyarányú munka igazából a *De propaganda fide* kongregáció 1622-es létrehozásával vagy korábban a jezsuita misszió 1612-es indulásával kezdődik, de az előzményekben az 1570-es évekre lehet visszamenni. Az első kötetet lezáró 1647-es év azért lehet határkö, mert ekkorra szilárdulnak meg a ferencesek vezető pozíciói a missziókban. (A feldolgozás részkérdésekben olykor túlmutat az 1647-es határon.) Ezekről a kérdésekről esik szó a bevezetőben.

Az I. rész a katolikus intézmények helyzetét mutatja be a Balkánon, az alap Dalmácia, illetve Ragusa, amely kereskedelme révén nagy szerepet játszott a birodalom egészén belül is. A másik központ a boszniai ferences szervezet, amely 1248 óta működik ezen az egyháztörténeti szempontból is rejtélyes terepen. De vannak katolikus közösségek Albániában, Szerbiában és Bulgáriában is, néhány ezer fő a 17. sz. során. A továbbiakban a szerző időrendben mutatja be a missziós tevékenység problémáit, a római központ és a helyi tényezők viszonyát. A domokosok a kezdetek után hamar kiesnek, érdemben a ferencesek és a jezsuiták játszanak vezető szerepet (és rivalizálnak egymással), a világi papokat tudatlanoknak és fegyelmezetleneknek tekintik, és sokszor csakugyan azok is, bár akadnak fontos kivételek. Kitér a szerző a missziók irodalmi tevékenységére is, ez a délszláv nyelv(ek) fejlődése szempontjából fontos. Sok író Molnár személy szerint is tárgyal. Elsősorban Biblia-fordításokról és egyházi irodalomról van persze szó, de a későbbi irodalmi fejlődés alapjait itt és ezzel rakják le. A 17. sz. derekán mérleget vonva Molnár szerényen úgy látja, csak részeredmé-

nyeket sikerült elérnie. Valójában persze az anyagot teljesen kiaknáztá, kiváló összefoglalást is adott. A Függelék közli a fontosabb egyházi és világi tisztségviselők, pápák, uralkodók, rendfőnökök stb. adatait is. A részletes bibliográfia Molnár Antal húsz saját munkáját is felsorolja, ezzel is igazolva, hogy valóban a kérdés egyik szakavatott kutatójáról van szó. Nagyon hasznos segédeszköz a tizennégy fekete-fehér, jól áttekinthető térkép. A névmutató a délszláv neveket lehetőleg saját formájukban szerepelteti, nem a forrásokban gyakori olaszban. Egy olasz és német rezümé összefoglalja a könyv fő eredményeit. Valamiféle tartalmi ismertetés persze túl nagy helyet venne igénybe. Inkább csak a kérdés történeti fontosságára igyekeztünk rámutatni, és igazolni azt, hogy Molnár Antal könyve teljes mértékben megérdemelte az előkelő sorozatban való megjelentetést.

(Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. 1572-1647. [Humanizmus és reformáció 26.] Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 587 o.)

A szerző, Rácz Lajos a Szegedi Egyetem oktatója, aki történelem-földrajz szakos kutatóként olyan témát keresett, amelyben mindkét szaktárgyat hasznosíthatja. Így került az éghajlattörténethez. A témakörből már számos publikációja jelent meg, ezeknek mintegy összegzése ez az óriási forrásanyagot feldolgozó könyv.

A bevezető rövid áttekintést ad a történeti ökológia nemzetközi szintű kialakulásáról, ezen belül az éghajlattörténet kutatásáról. Ezt angol tudósok kezdték az 1960-as években, persze számos korábbi kezdeményezés után. Rácz Lajos igen részletes és pontos áttekintést ad az éghajlattörténet lehetséges forrásairól, megint csak nemzetközi (érdemben persze európai) összefüggésben. Itt is számos módszertani fogást tárgyal. Az 1780-1850 közti korszakra a budapesti és a magyarországi átlagok közt korrelációs indexet is tud számítani

a hőmérséklet vonatkozásában, a csapadékra nincs elég adat. A magyarországi eredményeket svájciakkal hasonlíttja össze, már csak azért is, mert a kutatás módszertanához is sokat vett át svájci szakértőktől.

Rövid áttekintést ad az utolsó két évezred európai éghajlati változásairól az utolsó két évezredben. A Kr. e. 1. és Kr. u. 4. sz. közt volt egy éghajlati optimum, a 4-8. sz. megint glaciális jellegű volt, utána indult meg ismét a felmelegedés, ezen belül dán adatok szerint a 8-11. sz. közt volt az optimum. A 14-19. sz. jelentette a kis jégkorszakot (az elnevezés már régóta használatos), a 20. sz. hozott újabb felmelegedést, ezt csak átmenetileg váltotta fel az 1950-1960-as években lehülés.

Ez után következik a könyv főrésze, az 1500-1850 közötti magyarországi adatok összehasonlítása (időnként egyes részleteknél még az 1960-as évekig is elmegy). Itt bőven idézi a korabeli forrásokat, és havonta vizsgálja a változásokat. (Átlagban a január a leghidegebb és július a legmelegebb hónap.) A hőmérsékleti anomáliákat is bemu-

tatja, mindig helyszínhez kötve, térképpel illusztrálva. A lehetőséghez képest a hőmérsékletre és a csapadékra vonatkozó adatokat sorolja fel, majd évszakok és évek szerint is összegzi adatait. Az eredményeket végül részleteiben is összeveti Svájjal, vagyis Közép-Európával. A források és feldolgozások jegyzéke után a hőmérséklet és a csapadék többlépcsős transzformációk útján számított indexeit közli az 1500-1850 közötti időszakra, az éven belül hónapok és évszakok szerint is összegezve (285-303. pp.).

Rácz Lajos roppant bonyolult munkával állította össze ezt a kötetet, amely valóban interdiszciplináris jellegénél fogva a természettudományokat is érinti, tehát igazán helye van ismertetésének ezeken a hasábocon. Olyan munka, amelyet még évtizedek múlva is használnak majd a kutatók.

(Rácz Lajos: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. JGYF Kiadó, Szeged, 2001, 303 p.)

Niederhauser Emil

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár (ELTE)

Asher Cohen: A haluc ellenállás Magyarországon 1942-1944

Asher Cohen nem volt irigylésre méltó helyzetben, mikor elhatározta, hogy megírja ezt a könyvet, mert olyan témát és korszakot választott, melyről nincsenek a történészszámára annyira áhitott írott források, és ezért ez a mű is főleg visszaemlékezéseken alapul. A kötet a magyarországi zsidóság két világháború közötti rövid – elsősorban intézménytörténeti – áttekintése után kronologikus sorrendben tárgyalja az 1942-44 közötti magyarországi haluc ellenállási mozgalmat. A haluc mozgalom politikailag sokszínű, cionista ifjúsági mozgalmak hálózata volt.

A történet a soá első, Budapestre érkező menekültjeivel kezdődik, akik – szemtanúként – nemcsak a környező országok zsidó-

ságának vésznapijairól hozzák meg a hírt, hanem a zsidó ellenállás formáiról is. A kötet ennek a két hírnek a magyarországi, elsősorban budapesti fogadtatásáról szól: a haluc ellenállás reményeiről és kudarcairól.

A soá esetében kulcskérdés annak feldolgozása, miért nem álltak ellen tömegesen a zsidók, illetve ha ellenálltak, milyen formában és milyen eredménnyel tették ezt olyan helyzetben, mikor a testi túlélés maga is az ellenállást jelentette. Elemzésében Cohen a haluc mozgalom generációs jellegére mutat rá. A zsidó *establishment* idős és elismert tagjai, akik társadalmi helyzetük vélt és valós fontosságának tudatában sokáig reménykedtek a magyar vagy egyes német politikai vezetők ígéreteiben, nem akartak hinni a fiatal zsidók hozta borzalmas híreknek, amit sokszor nők továbbítottak. Cohen nem elemzi, miért volt olyan sok nő a futárok között, csak annyit